

Inhoudsopgave

Inleiding.....	2
Resultaten	2
Onze missie.....	2
Onze kernwaarden	2
Waardevol samenleven	4
2.1 Mens en samenleving.....	4
2.1.1 (Na)Zorg en leefbaarheid	4
2.2 Friese taal en cultuurbeleid.....	5
2.2.1 Frysk in het basisonderwijs	5
2.2.2 Zorg en Fryske taal	5
2.2.3 Aandacht voor kleine talen	5
2.2.4 Kunst en cultuur	5
2.3 Bestuurlijke vernieuwing.....	6
Waardevolle regio.....	7
3.1 Energie en klimaat.....	7
3.1.1 Klimaatakkoord	7
3.1.2 Energiemix.....	7
3.1.3 Schone mobiliteit.....	8
3.1.4 Energiebesparing.....	8
3.2 Economie	8
3.3 Mobiliteit	9
3.4 Recreatie en toerisme	10
3.5 Financiën	11
Waardevolle schepping	12
4.1 Ruimte en water	12
4.2 Natuur, landbouw en visserij.....	13
4.2.1 Kringlooplandbouw	13
4.2.2 Biodiversiteit.....	14
4.2.3 Bodemdaling.....	14
4.2.4 Het Waddengebied.....	15
4.2.5 Visserij	15

Inleiding

Bij verkiezingen gaat het over mensen. Over u, jou en mij. Over onze ouders, kinderen, burens, de leerkrachten op school, onze werkgever, onze werknemers. Verkiezingen gaan ook over de leefomgeving van mensen. Over wonen, reizen met auto of openbaar vervoer, recreëren, landschap, groen en water, cultuur, musea en kerken. De ChristenUnie zoekt het beste voor het welzijn van mens, samenleving en natuur. Wij kiezen voor 'Waardevol'.

Resultaten

De afgelopen vier jaar heeft de ChristenUnie zich in de Provinciale Staten van Fryslân van harte ingezet voor de provincie. We zijn dankbaar voor het werk dat we hebben mogen doen en de zegen die we op ons werk hebben gekregen. We hebben onder meer de volgende resultaten behaald:

- Uitbreiding van de subsidieregeling voor bedrijven die zich inzetten voor een circulaire economie.
- Verlenging van de regeling 'Asbest eraf, zonnepanelen erop', in het jaar 2019.
- Discussie over de problematiek in het veenweidegebied (de enorme uitstoot van CO₂), mede door een samen met andere partijen ingediend initiatiefvoorstel. Wij willen dat dit vraagstuk gezamenlijk met de boeren, de belangrijkste gebruikers van het gebied, worden opgepakt.

Onze missie

De ChristenUnie is een partij die uitgaat van de Bijbel. Onze missie is om te werken aan een eerlijke en leefbare wereld, ook voor onze kinderen en kleinkinderen. Wij willen een samenleving waarin mensen voor elkaar zorgen. Wij komen op voor mensen die niet voor zichzelf op kunnen komen. En we zorgen voor de natuur. Op deze manier geven we invulling aan ons geloof.

Onze kernwaarden

Wij geloven dat mensen geschapen zijn voor relaties. Mensen worden gelukkig door samen te werken en voor elkaar te zorgen. Ons ideaal is een dienstbare samenleving. Zo'n samenleving vraagt een betrokken, maar ook bescheiden overheid.

De ChristenUnie wil een overheid die ervoor zorgt dat mensen hun talenten kunnen ontwikkelen en in vrijheid verantwoordelijkheden kunnen nemen. De overheid heeft de taak om de vrijheid en verantwoordelijkheid van mensen te beschermen en te respecteren. Alle mensen hebben het recht om in vrijheid hun geloof en overtuiging te delen, met elkaar, met hun kinderen en in de samenleving.

Alle leven is Gods waardevolle geschenk. Daarom zetten wij ons in voor de waardigheid en de rechten van alle mensen: krachtig of kwetsbaar, geboren of ongeboren, nabij of veraf. Wij zetten ons in voor duurzame ontwikkeling en een zorgvuldige omgang met de schepping.

Onze missie en kernwaarden vormen het fundament voor alle keuzes die we maken. Daar mag u ons aan houden. In dit verkiezingsprogramma beschrijven wij hoe we dit concreet willen maken in de komende vier jaar.

De toekomst van Fryslân

Wij zijn trots op Fryslân: trots op de prachtige natuur in onze provincie. Trots op de tienduizenden vrijwilligers en mantelzorgers die elke dag klaarstaan om anderen te helpen. Trots op de duizenden ondernemers die onze economie en werkgelegenheid versterken. Tegelijkertijd zien we dat we als land en provincie voor grote uitdagingen staan. Hoe zorgen we ervoor dat iedereen volwaardig mee kan doen in onze maatschappij? Hoe zorgen we voor voldoende werkgelegenheid, nu en in de toekomst? Wat moeten we (meer) doen om de aarde te beschermen? De ChristenUnie zet zich niet alleen in voor de huidige tijd, maar denkt ook aan de toekomst van Fryslân.

Onze missie, kernwaarden en onze visie op de toekomst van Fryslân vormen het fundament voor de keuzes die de ChristenUnie maakt. Dit verkiezingsprogramma laat zien hoe we daar in de periode 2019-2023 concreet vorm aan willen geven, door middel van de thema's Waardevol samenleven, Waardevolle regio en Waardevolle schepping.

Waardevol samenleven

2.1 Mens en samenleving

De inwoners van Fryslân hebben baat bij sterke, leefbare regio's en bij sterke sociale verbanden. Dit vraagt behoud van en zo mogelijk versterking van de werkgelegenheid in de regio. Daar spant de ChristenUnie zich voor in. Onze provincie kent grote regionale verschillen. In sommige plattelandsregio's krimpt de bevolking, in stedelijke regio's groeit de bevolking nog. Dit vraagt per regio maatwerk in de oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken. Wij streven naar krachtige steden en vitale dorpen. Daarbij spelen vrijwilligers een belangrijke rol. De ChristenUnie wil dat vrijwilligers worden ondersteund, zodat zij zich belangeloos kunnen blijven inzetten.

Concrete punten en bouwstenen

- + Aandacht voor de leefbaarheid van krimpregio's. Bereikbare voorzieningen, goed openbaar vervoer en snel internet zijn basisvoorwaarden voor de versterking van een regio.
- + Ondersteuning van buurthuizen en gemeenschapsvoorzieningen waar mensen elkaar ontmoeten en ondersteunen.

2.1.1 (Na)Zorg en leefbaarheid

De rol van de provincie is de laatste jaren kleiner geworden doordat veel taken naar de gemeenten zijn gegaan. Gemeenten zijn voor burgers het eerste aanspreekpunt. De provincie heeft wel de taak om de leefbaarheid in dorpen en op het platteland te bewaken en te zorgen dat iedereen toegang houdt tot goede zorg. De provincie kan vanuit haar rol partijen ondersteunen en samenwerking stimuleren.

De ChristenUnie vindt het belangrijk dat mensen 'waardig' oud kunnen worden. Wij ondersteunen initiatieven die dat bevorderen, zoals kleinschalige wooninitiatieven waar ouderen kunnen samenwonen. De laatste jaren zijn er immers veel zorginstellingen uit dorpen verdwenen. Wij willen dat provincie en gemeente meedenken over mogelijkheden om deze wooninitiatieven ruimte te bieden, bijvoorbeeld door herbestemming van leegstaande panden.

Kleinschalige woonvormen voorzien in de behoeften van ouderen, voorkomen eenzaamheid, dragen bij aan vitaliteit en bieden ouderen de kans om langer zelfstandig te blijven wonen. Tegelijkertijd zorgen deze initiatieven voor doorstroming op de woningmarkt. Doordat jongeren kunnen doorstromen naar vrijkomende huizen blijft de leefbaarheid in dorpen behouden.

Met het oog op de leefbaarheid willen wij bevorderen dat kleinschalige wooninitiatieven een gemeenschappelijke ruimte krijgen waar eerstelijns zorg kan worden geboden, zoals het spreekuur van de huisarts of de behandeling door een fysiotherapeut. Daar kan wellicht het hele dorp van profiteren.

Wij willen de aanleg van dorpstuinen rond woongemeenschappen bevorderen om de productie van lokaal voedsel te stimuleren. Tevens willen we dat bij de woongemeenschappen bushaltes komen, om de bereikbaarheid per openbaar vervoer te verbeteren. Op deze manier wil de ChristenUnie in Fryslân bevorderen dat iedereen een goede plek heeft om te leven.

Concrete punten en bouwstenen

- + Ondersteunen en aanmoedigen van de ontwikkeling van kleinschalige woonvormen voor ouderen die samen willen wonen, met mogelijk een gemeenschappelijke ruimte voor eerstelijns zorg.
- + Stimuleren van de aanleg van dorpstuinen voor lokale productie van voedsel.
- + Verbeteren van openbaar vervoer in en naar de dorpen.

2.2 Friese taal en cultuurbeleid

Het Frysk is een belangrijke drager van de Fryske kultuur. Het Frysk moet in stand blijven en waar mogelijk moet het gebruik ervan worden aangemoedigd. Organisaties als de Fryske Akademy, Tresoar, Omrop Fryslân en Afûk hebben hierin een belangrijke taak. De afgelopen jaren heeft het Frysk een belangrijker plaats in het onderwijs gekregen, dat blijven we stimuleren.

2.2.1 Frysk in het basisonderwijs

Op basisscholen in Fryslân is het Frysk een verplicht vak. Scholen kunnen de provincie echter om ontheffing vragen. 72 procent van de basisscholen heeft momenteel een gedeeltelijke of zelfs volledige ontheffing van deze verplichting. De ChristenUnie wil dat alle kinderen in het basisonderwijs minimaal vanaf groep 5 ten minste één uur per week les krijgen in het Frysk. Daarbij kan een koppeling worden gelegd naar de Fryske kultuur, sporten en musea.

2.2.2 Zorg en Frysk

Mensen moeten zich kunnen uiten in hun 'memmetaal', zeker in een fase waarin zij zorg nodig hebben. Daarom vinden wij het belangrijk dat zorgverleners als verpleegkundigen, artsen, agogisch medewerkers en psychologen het Frysk passief of actief beheersen, zodat mensen hun eigen taal kunnen blijven spreken. De ChristenUnie wil dat zorgopleidingen (mbo en hbo) het Frysk als vaste module in het lesprogramma opnemen. Alleen al met het oog op het groeiende aantal mensen met dementie. Juist bij deze doelgroep is de eigen taal heel belangrijk.

2.2.3 Aandacht voor kleine talen

De provincie Fryslân kent veel kleine talen. Verschillende regio's, steden en eilanden hebben een eigen taal, maar overall staan kleine talen onder druk. Wij willen het gebruik van kleine talen stimuleren door een kenniscentrum op te richten, mogelijk als vervolg op Lân van Taal of bij de Fryske Akademy. Door kleinschalige projecten kunnen kleine talen in de belangstelling komen te staan. Wij zien hier ook kansen voor samenwerking met het Fries filmplatform, waarbij jonge filmmakers een kleine taal promoten.

Concrete punten en bouwstenen

- + Fryske taal blijft een vast onderdeel in lespakket basisonderwijs; zonder de mogelijkheid van vrijstellingen.
- + Zorgopleidingen (mbo en hbo) nemen een vaste module Frysk op in hun lesprogramma.
- + Oprichten van een Kenniscentrum Kleine Talen om kleine talen te stimuleren, onder meer door samenwerking met het Fries filmplatform voor jonge filmmakers.

2.2.4 Kunst en cultuur

Mensen zijn creatieve wezens. Onze Schepper heeft ons creatieve talenten gegeven waar we van genieten. Kunst en cultuur zijn waardevol voor een open en bloeiende samenleving. Bibliotheken, concertzalen, musea en toneelhuizen; het zijn plekken waar mensen graag zijn. Kunst kan het leven mooier maken, mensen bij elkaar brengen en een nieuwe kijk ergens op geven. De Fryske kultuur kent een rijke geschiedenis en is een belangrijk onderdeel van wie wij zijn. Kunst en cultuur zijn daarmee echt van en voor de Fryske samenleving. De overheid kan een rol vervullen als subsidieverstrekker, opdrachtgever en beschermer van ons culturele klimaat en erfgoed.

De ChristenUnie vindt het belangrijk dat kinderen en jongeren met kunst en cultuur in aanraking komen. Ook specifiek de Fryske kunst en cultuur. Door beoefening van amateurkunsten ontdekken en ontwikkelen zij hun creatieve talenten. Cultuur is een belangrijk onderdeel van hun ontwikkeling en verdient een plek in het onderwijs. Het is belangrijk dat er voor kinderen en jongeren een toegankelijke aanbod is.

Monumenten

Bijzondere gebouwen, voorwerpen, tradities, foto's, films en verhalen tonen de geschiedenis van Fryslân, dit is ons historisch erfgoed. Ook onze recente Fryske geschiedenis verdient bescherming, zoals monumentale (kerk)gebouwen die cultuurhistorisch waardevol en beeldbepalend zijn in steden en dorpen.

Bibliotheken

De bibliotheek is al lang niet meer alleen de plek om boeken te lenen. Er is zoveel meer te doen. De bieb is een ontmoetingsplek, mensen kunnen er kranten lezen en cursussen volgen. Bibliotheken helpen een gemeente leefbaar te houden. Dit geldt voor steden, maar zeker ook voor dorpen en kleine kernen. In eerste instantie zijn gemeenten en bibliotheken er zelf verantwoordelijk voor dat de bibliotheek die rol vervult. De provinciale rol beperkt zich tot het ondersteunen van initiatieven voor de leefbaarheid in dorpen en kernen.

Iepen Mienskipsfûns

De inzet van het Iepen Mienskipsfûns levert een belangrijke bijdrage aan de cultuur en leefbaarheid in dorpen en op het platteland. De ChristenUnie Fryslân wil blijvend investeren in dit fonds en hiervoor meer middelen beschikbaar stellen. Met name de kleine cultuur, zoals iepenloftspullen, kunnen profiteren van dit fonds.

Concrete punten en bouwstenen

- ⊕ Alle kinderen krijgen les in cultuur. Scholen bepalen zelf hoe zij hier invulling aan geven.
- ⊕ Talentontwikkeling vormt de basis voor het provinciale culturele klimaat. Creatieve broedplekken zoals culturele podia, en kunstvakonderwijs zijn daar belangrijk voor. Wij willen deze blijvend ondersteunen.
- ⊕ Digitalisering van ons erfgoed helpt om dit erfgoed voor iedereen toegankelijk te maken en te bewaren voor toekomstige generaties. De provincie kan hierbij ondersteuning bieden.
- ⊕ De provincie ondersteunt plannen van de gemeenten om in het kader van de leefbaarheid (openbare) bibliotheekvoorzieningen in dorpen en kernen bereikbaar en betaalbaar te houden.
- ⊕ Verruiming van middelen voor het Iepen Mienskipsfûns.

2.3 Bestuurlijke vernieuwing

De ChristenUnie wil de provinciale politiek dicht bij de burger brengen. De provincie denkt mee over burgerinitiatieven, faciliteert en verbindt waar mogelijk met andere initiatieven. Zij stimuleert het eigen initiatief en het zelf-oplossend vermogen van de samenleving, en bouwt mee aan maatschappelijke netwerken rond maatschappelijke vraagstukken, bij voorkeur zo dicht mogelijk bij de burger. De provincie organiseert dit zo nodig in overleg met gemeenten en maatschappelijke instellingen, maar ook samen met de twee andere noordelijke provincies: Groningen en Drenthe, omdat daar dezelfde vraagstukken spelen. Door de krachten van de drie provincies te bundelen, kunnen die vraagstukken beter onder de aandacht worden gebracht in Den Haag en Brussel.

Concrete punten en bouwstenen

- ⊕ Provinciale politiek dicht bij de burger brengen door gedurende het jaar politieke avonden te organiseren in de regio.
- ⊕ Opbouwen van maatschappelijke netwerken rond maatschappelijke vraagstukken zo dicht mogelijk bij de burger.
- ⊕ Uitbreiden noordelijke samenwerking met het oog op lobby in Den Haag en Brussel.

Waardevolle regio

3.1 Energie en klimaat

De Bijbel geeft de mens de opdracht om de aarde te bebouwen en te bewaren. Dit betekent dat wij met respect met de schepping moeten omgaan. De aarde is niet ons eigendom, wij zijn slechts rentmeesters. Rentmeesterschap vraagt van ons dat we de aarde niet uitputten of overbelasten, maar duurzaam in stand houden, zonder het vermogen van toekomstige generaties om in hun eigen behoeften te voorzien in gevaar te brengen.

De klimaatdoelstellingen vereisen dat we stappen zetten om steeds minder afhankelijk te worden van fossiele brandstoffen en dus overstappen naar hernieuwbare energie. De energietransitie heeft grote maatschappelijke en economische gevolgen. Aan de ene kant gaat de energietransitie geld kosten, aan de andere kant schept de transitie grote kansen op het gebied van innovatie en werkgelegenheid. Wij willen dat alle inwoners uit alle lagen van de bevolking van deze kansen profiteren. De energietransitie mag de economische ongelijkheid niet vergroten. Daar moet het provinciale beleid aan bijdragen.

3.1.1 Klimaatakkoord

De doelstelling van het ontwerp-*Klimaatakkoord* dat op 21 december 2018 is gepresenteerd, is om in 2030 49 procent minder CO₂ uit te stoten dan in 1990. Aan vijf sectortafels (Elektriciteit, Gebouwde omgeving, Industrie, Landbouw en landgebruik en Mobiliteit) zijn voorstellen gedaan om deze doelstelling te behalen. Hiermee staat heel Nederland voor grote technologische uitdagingen, maar ook voor uitdagingen op het gebied van arbeidsmarkt, scholing en financiering. De ChristenUnie wil dat de provincie een actieve rol op zich neemt om de opdrachten die volgen uit het Klimaatakkoord naar Fryslân te vertalen.

3.1.2 Energiemix

Hernieuwbare energiebronnen, zoals zonne-energie, windenergie, waterstof en geothermie, zijn belangrijk voor de toekomst van onze provincie. We zullen de hele duurzame energiemix nodig hebben om de energietransitie mogelijk te maken. Dit vergt veel flexibiliteit van burgers. Daarom is draagvlak essentieel voor het slagen van de transitie.

Voor *zonne-energie* hanteren wij het principe van de 'zonneladder'. De eerste trede is zonnepanelen plaatsen op daken, de tweede trede is dubbelgebruik van terreinen (parkeerplaatsen, zandwinputten e.d.), de derde trede is het gebruik van geschikte velden bij de dorpen. Landbouwgrond opofferen is pas de laatste optie.

Windenergie bevorderen wij door initiatieven voor dorpswindmolens te stimuleren. Dorpsmolens zijn initiatieven van onderop, waar dus al draagvlak voor is. De opbrengsten van de molens komen bovendien ten goede aan het dorp of de wijk en versterken daarmee de leefbaarheid. Wij zijn voorstander van 'Groninger windmolens', met een masthoogte van 15 meter en een tiphoogte (hoogste punt) van 21 meter. Boeren kunnen hiermee hun eigen energie opwekken. Wat zij over hebben, kan aan het dorp worden geleverd. Wij willen dat de provincies Fryslân, Groningen en Drenthe samen verkennen wat de mogelijkheden zijn voor een gedeelde investering in een nieuw windmolenpark boven Schiermonnikoog, als alternatief voor grote windparken op land. Waar passend kiezen wij voor een beperkt aantal kleinschalige windparken op land.

Waterstof kan voor versnelling van de energietransitie zorgen. In Groningen gebeurt al veel op dit gebied, daarom moet Fryslân een nauwe samenwerking met Groningen aangaan. Het ontwikkelen van meer waterstofstations maakt het aantrekkelijk om over te stappen op het gebruik van waterstof.

3.1.3 Schone mobiliteit

Wij zetten ons in voor schoon vervoer. De Elfwegentocht, een rijtocht met elektrische voertuigen, was een inspirerend voorbeeld voor hoe het kan. De ChristenUnie wil dat de provincie een jaarlijks vervolg geeft aan de Elfwegentocht en daarmee de bewustwording op het gebied van schone mobiliteit versterkt.

3.1.4 Energiebesparing

De belangrijkste stap in de energietransitie is energiebesparing. Energie die je niet gebruikt, hoef je niet op te wekken. Wij willen dat de provincie campagne gaat voeren om het energiegebruik te verminderen, bijvoorbeeld door het instellen van een provinciale energietafel. Hierin zijn burgers, bedrijven en instellingen vertegenwoordigd, die gezamenlijk afspraken maken over doelstellingen. De ambitie is om als provincie de doelstelling voor 2030 aan te scherpen: in 2030 verbruiken we als provincie niet 20 procent minder energie dan in 2010, maar 30 procent minder.

Concrete punten en bouwstenen

- ⊕ Meewerken aan uitwerking Klimaatakkoord, gericht op Fryslân.
- ⊕ Jaarlijks vervolg op Elfwegentocht om de bewustwording rond duurzame mobiliteit te vergroten.
- ⊕ Optimaal gebruik maken van de volledige duurzame energiemix.
- ⊕ Stimuleren van initiatieven voor dorpswindmolens en toestaan van 'Groninger molens' op boerenerf.
- ⊕ Stimuleren van ondiepe geothermie en breed onderzoek naar diepe geothermie.
- ⊕ Samen met de drie noordelijke provincies de mogelijkheid voor een groot windpark boven Schiermonnikoog verkennen.
- ⊕ Verbeteren randvoorwaarden voor schone mobiliteit: meer laadpalen in openbare ruimtes en forse uitbreiding van het aantal waterstofstations.

3.2 Economie

Een gezonde economie biedt kansen om duurzaam te ondernemen, met respect voor mens en natuur. Wat ons betreft is het doel niet alleen economische groei, maar ook goed samenleven. Wij zoeken naar mogelijkheden om samen met ondernemers het ondernemerschap in Fryslân te versterken. Daarbij hebben wij aandacht voor het midden- en kleinbedrijf, voor innovators, starters, doorgroeiers en sociaal ondernemers. Zij zijn de ruggengraat van onze economie

De provincie heeft de taak om voor een duurzaam ondernemersklimaat te zorgen en ondernemers waar mogelijk te faciliteren. Daarom stellen wij voor om nog drie kennis- en innovatiehuizen op te richten, naar het voorbeeld van Noordoost-Fryslân; dus ook in Noordwest-, Zuidwest- en Zuidoost-Fryslân. Ondernemers kunnen hier terecht met vragen over innovaties en krijgen ondersteuning bij het opstellen van een goed bedrijfsplan. Het stimuleren van innovatie draagt immers bij aan de werkgelegenheid.

Friese bedrijven willen exporteren, maar lopen daarbij tegen veel hindernissen aan. Wij willen dat er één punt komt waar ondernemers met hun vragen terecht kunnen. De provincie moet dit steunpunt ondersteunen.

Wij willen dat de succesvolle MKB-voucherregeling, die op ons initiatief is ingezet, een vervolg krijgt. Bedrijven kunnen maximaal € 2.500 subsidie krijgen, bijvoorbeeld voor ondersteuning bij het maken van een bedrijfsplan, een exportplan of bij het overschakelen naar sociaal ondernemerschap.

Behoud van grote bedrijven in onze provincie is van essentieel belang voor de werkgelegenheid. De maak-/productie-industrie verdient daarbij bijzondere aandacht, omdat hier banen worden geschapen voor de basis van de arbeidsmarkt. Het is van belang dat de Friese arbeidsmarkt werkgelegenheid biedt voor verschillende opleidingsniveaus.

Concrete punten en bouwstenen

Regionale economie en innovatie

- + Effectief innovatiebeleid, gericht op een circulaire economie, verantwoorde voedselvoorziening en betaalbare zorg.
- + Innovatief, duurzaam inkoopbeleid, waarmee de provincie innovatieve, duurzame producten en diensten aanjaagt.
- + Inzet voor behoud van grote bedrijven in Fryslân en het aantrekken van nieuwe bedrijven, ook door een gezamenlijke noordelijke lobby.
- + Oprichting van kennis- en innovatiehuizen in Noordwest-, Zuidwest- en Zuidoost-Fryslân, naar voorbeeld van Noordoost-Fryslân.

Onderwijs en arbeidsmarkt

- + Versterking regionale samenwerking tussen bedrijfsleven, overheid, kennisinstellingen/ en beroepsonderwijs, ook om kennis in de praktijk toe te kunnen passen.
- + Stimulering van sociaal ondernemerschap via overheidsinkoop.
- + Meer kansen voor mensen met een beperking; de provincie geeft zelf het goede voorbeeld door mensen met een beperking of afstand tot de arbeidsmarkt in vaste dienst te nemen of leer-/werktrajecten aan te bieden.

3.2.1 Circulaire economie

De circulaire economie vraagt ambitieuze provinciale doelstellingen. Fryslân kan hierin koploper zijn, ook door de circulaire economie te stimuleren. De Vereniging Circulair Friesland kan een belangrijke rol vervullen in de voorlichting naar en communicatie met bedrijfsleven en inwoners.

Concrete punten en bouwstenen

- + De inkoop van de provincie is in 2025 voor 50 procent circulair en in 2030 volledig circulair.
- + Instellen van subsidieregeling om circulaire innovaties te stimuleren.
- + Nadrukkelijker rol voor de Vereniging Circulair Friesland in voorlichting over circulaire economie.

3.3 Mobiliteit

Het is van groot belang dat er een snelle duurzame verbinding komt tussen Fryslân, de Randstad en Noord-Duitsland. De ChristenUnie blijft zich inzetten voor deze goede spoorverbinding.

De ontwikkeling van de nieuwe Afsluitdijk en de verbetering van het traject N31 versterken de mobiliteit vanuit en richting Noord-Holland. De ChristenUnie wil dat de provincie ook investeert in duurzaam openbaar vervoer tussen Leeuwarden en Alkmaar.

Wij willen dat het busvervoer in 2030 100 procent duurzaam is. Dit moet een belangrijk criterium worden bij de concessieverlening in 2022, mede gelet op de doelstelling om in 2030 100 procent circulair in te kopen. Wij zien grote kansen in de toepassing van waterstof, omdat dit voor de noodzakelijke versnelling van de energietransitie kan zorgen.

Door de concentratie en centralisatie van regionale voorzieningen is een goede bereikbaarheid van kernen van groot belang, zowel digitaal als fysiek. In krimpgemeenten staat het openbaar vervoer veelal onder druk. De ChristenUnie wil dat de provincie lokale initiatieven en nieuwe vormen van aanvullend collectief vervoer ondersteunt en stimuleert.

De infrastructuur in Fryslân is de afgelopen jaren sterk verbeterd en wat ons betreft bijna af. Er zijn nog enkele knelpunten die aangepakt moeten worden, zoals de weg tussen Sneek en Leeuwarden en een aquaduct bij Joure (Scharster Rien). Ook is de bereikbaarheid over water een punt van aandacht. De ChristenUnie wil zich inzetten voor de daadwerkelijke realisatie van de verbreding van de sluisen bij Kornwerderzand.

Concrete punten en bouwstenen

- + Snellere treinverbinding naar de Randstad (snelle trein Zwolle – Leeuwarden).
- + Inzet op een duurzame grensoverschrijdende treinverbinding tussen Fryslân, de Randstad en Noord-Duitsland.
- + Volledige duurzaam busvervoer in 2030, conform doelstelling voor circulair inkopen.
- + Inzet voor elektrische treinverbinding Leeuwarden – Groningen.
- + Experimenteren met nieuwe vormen van aanvullend collectief vervoer.
- + Realisatie van de verbreding van de sluisen bij Kornwerderzand.

3.4 Recreatie en toerisme

Een groeiende groep inwoners maakt gebruik van voorzieningen op het gebied van sport, cultuur, recreatie, parken en natuur. Een belangrijke reden is dat steeds meer mensen in de stad wonen en in de buurt van die stad voorzieningen nodig hebben voor ontspanning en vrije tijd. De provincie Fryslân moet de *legacy* van Culturele Hoofdstad 2018 benutten om recreatie en toerisme in de provincie te promoten. Wij willen dat Merk Fryslân hiervoor structureel meer middelen krijgt.

De sterke punten van onze provincie zijn het weidse landschap en de cultuurhistorie. Met name de IJsselmeerkust en het Waddengebied bieden grote kansen voor de recreatiesector en daarmee voor de werkgelegenheid. Om het fietsen en wandelen in onze provincie te stimuleren, willen wij het fiets- en wandelnetwerk in Noordwest-, Noordoost- en Zuidoost-Fryslân verbeteren, naar voorbeeld van Zuidwest-Fryslân.

3.4.1 Fiets

Fietsers, e-bikers en wielrenners komen elkaar steeds vaker tegen op het fietspad. Deze combinatie leidt soms tot gevaarlijke situaties. De ChristenUnie wil onderzoek naar bredere fietspaden en snelfietspaden, mede in het kader van een betere bereikbaarheid van steden en dorpen.

3.4.2 Boerenlandpaden en kerkenpaden

Friesland is een prachtige wandelprovincie en daarmee ook aantrekkelijk voor toeristen. De ChristenUnie Fryslân maakt zich sterk voor het herstel van boerenlandpaden en kerkenpaden. Door het verdwijnen van subsidie in de afgelopen jaren zijn de kwaliteit en toegankelijkheid van deze paden sterk achteruit gegaan. Naast de boerenlandpaden en kerkenpaden willen wij bloemstroken aanleggen die insecten en vogels aantrekken.

Het is van belang dat grondeigenaren worden ontzien in de verzekeringen tegen ongevallen van toeristen. Voorheen was het de provincie die dit met een verzekering had geregeld, wij vinden dat de provincie dit weer moet gaan doen.

Concrete punten en bouwstenen

- + Structureel investeren in Merk Fryslân ter promotie van de provincie en het benutten van de Legacy van Culturele Hoofdstad 2018.
- + Verbeteren van het fiets- en wandelpadennetwerk in grote delen van Fryslân.
- + Verbetering van fietspaden met het oog op verschillende soorten fietsers.
- + Herstel van boerenlandpaden en kerkenpaden.

3.5 Financiën

De provincie stemt haar beleid af op de beschikbare middelen, afkomstig van het rijk, Europa en eigen belastingheffing. De ChristenUnie is voor handhaving van de eigen provinciale belastingheffing, maar vindt dat de heffing alleen verhoogd mag worden als grote maatschappelijke opgaven aantoonbaar om extra investeringen vragen. De provincie kan de regionale ontwikkeling of verduurzaming stimuleren door financiële instrumenten in te zetten. Een open financiële huishouding is voor de provincie essentieel.

Om een ambitieus provinciaal beleid te kunnen financieren, moet de provincie haar eigen organisatie zo efficiënt mogelijk inrichten. Organisatorische samenwerking met gemeenten en andere provincies kan daaraan een belangrijke bijdrage leveren.

De ChristenUnie vindt dat de provincies zich als partner van gemeenten moeten opstellen bij het op orde krijgen en houden van de gemeentelijke financiële huishouding. Dit vraagt een houding van meedenken, adviseren en respect voor de gemeentelijke verantwoordelijkheid. Die houding gaat verder dan het wettelijke financiële toezicht.

Concrete punten en bouwstenen

- ⊕ Een voor burgers inzichtelijke en toegankelijke provinciale begroting, bijvoorbeeld via een begrotings-app.
- ⊕ Een structureel sluitende (meerjaren)begroting.
- ⊕ Partnerschap tussen provincie en gemeenten bij het op orde krijgen en houden van de financiële huishouding.

Waardevolle schepping

4.1 Ruimte en water

De provincie heeft een grote verantwoordelijkheid voor de planning en inrichting van de ruimtelijke omgeving. De keuzes die de provincie maakt, hebben gevolgen voor de toekomst en dus voor volgende generaties. Dit vraagt om *ruimtelijk rentmeesterschap*.

4.1.1 Ruimtelijk beleid

De inrichting van de openbare ruimte moet aansluiten bij het eigen karakter van de omringende landschappen, dorpen en steden. Het is belangrijk dat de inwoners en omwonenden worden betrokken bij de te maken keuzes, ook in het kader van de energietransitie en het zoeken naar alternatieven voor aardgas. Door burgers, bedrijven en belangenorganisaties actief te betrekken bij het opstellen van de provinciale omgevingsvisie, ontstaat breed draagvlak.

De ChristenUnie wil regionale transitiefondsen invoeren om de noodzakelijke en gewenste veranderingen in het bestaande bebouwde gebied te stimuleren, zoals een sloopopgave, herstructureringsopgave en/of functiewijziging van gebouwen en locaties. Uitgangspunt hierbij is kwaliteitsverbetering en het vergroten van de leefbaarheid. De bestedingsrichting kan per regio verschillen. Transitiefondsen zijn niet alleen bedoeld voor gemeenten, maar ook voor maatschappelijke instellingen zoals woningcorporaties, zorginstellingen en initiatieven uit de samenleving.

Concrete punten en bouwstenen

- Opstellen van een provinciale omgevingsvisie voor de inrichting en ontwikkeling van gebieden en regio's, samen met inwoners, gemeenten, bedrijven en waterschappen.
- Opstellen van een plan voor de opwekking van duurzame energie, klimaatadaptatie en de zorg voor goed waterbeheer.
- Nieuwbouw (woningen en gebouwen) wordt gasloos en energieneutraal. In de bestaande bouw zetten we in op een grootschalige duurzame warmtetransitie.
- Terugdringen van het overschot aan bedrijfs- en kantoorruimte in regionale en gemeentelijke ruimtelijke plannen.
- Instellen van regionale transitiefondsen voor het stimuleren van noodzakelijke en gewenste veranderingen in de bebouwde omgeving.

4.1.2 Water

De ChristenUnie ondersteunt het deltaprogramma waarin overheden samenwerken aan de waterveiligheid van Nederland. Waterveiligheid is een belangrijk aspect van de ruimtelijke ordening. We hebben niet alleen sterke dijken nodig, we moeten ook maatregelen nemen om droogte op te vangen en hittestress te verminderen. De provincie moet samen met de waterschappen en gemeenten maatregelen nemen om water langer vast te houden, mede om de verzilting van landbouwgronden en de verdroging van natuurgebieden tegen te gaan.

Waterkwaliteit

Het creëren van ecologisch gezonde watersystemen vereist veel aandacht van de provincie en de waterschappen. De waterkwaliteit voldoet op veel plaatsen nog niet aan de eisen, hoewel het inzamelen en zuiveren van afvalwater de laatste jaren fors is verbeterd. De provincie heeft de komende jaren nog veel werk te doen in het kader van de implementatie van de Europese Kaderrichtlijn Water (KRW). Dit vraagt een aanpak die de verontreiniging van oppervlaktewater en grondwater, bijvoorbeeld door mest en medicijnresten, tegengaat.

Wij willen dat de uitstoot van milieuverontreinigende middelen wordt tegengaan en dat waar mogelijk natuurvriendelijke oevers worden aangelegd.

Waterschappen

Landbouw, natuur en bebouwing hebben hun eigen belangen als het gaat om optimaal waterbeheer. De provincie moet oog hebben voor die verschillende, soms tegenstrijdige belangen, maar ook duidelijke regels en normen stellen, zodat de waterschappen in tijden van droogte voldoende zoet water aanvoeren.

Concrete punten en bouwstenen

- + Gebiedsgerichte en waterbergingsoplossingen om ook in lage gebieden veilig te kunnen wonen en werken.
- + Aanpak van het waterverziltingsprobleem door middel van waterbeheermaatregelen, teelt van geschikte gewassen én onderzoek naar nieuwe gewassen die gedijen in een zilte omgeving.
- + Evenwichtig waterbeheer waarbij zowel de belangen van de agrarische sector als de belangen van de natuur en van wonen worden behartigd.
- + Bedenken en benutten van 'koppelkansen' door bij waterschapsprojecten ook natuurdoelen en recreatievoorzieningen te realiseren.

4.2 Natuur, landbouw en visserij

Het is onze gezamenlijke verantwoordelijkheid dat ook de volgende generaties gezond en lekker voedsel kunnen kopen, in een schone, gezonde en mooie omgeving kunnen leven en kunnen genieten van de natuur. Wij hebben de aarde immers slechts in beheer. Daarom moeten wij de schade aan milieu, natuur en het klimaat tegengaan en waar mogelijk herstellen. Dit betekent dat we grondstoffen circulair moeten inzetten en transport van grondstoffen en voedsel moeten beperken.

4.2.1 Kringlooplandbouw

De landbouw in Fryslân moet in 2030 het voorbeeld zijn voor de kringlooplandbouw in Nederland. Daar zet de ChristenUnie op in. De kringlooplandbouw zorgt voor een duurzame voedselvoorziening én behoud van biodiversiteit, zonder negatieve gevolgen voor bodem, natuur en klimaat. Voor het produceren van voedsel worden geen schadelijke stoffen gebruikt. Ook wordt het transport van grondstoffen en voedsel teruggedrongen.

Deze omschakeling vraagt nieuwe kennis, ervaring én doorzettingsvermogen. Bedrijven van nu moeten zich ontwikkelen naar bedrijven voor morgen. Tegenover duurzame productie moet wel een eerlijke prijs staan. Ook de consument heeft hier dus een aandeel in te leveren.

Wij willen alle kennis over de kringlooplandbouw samenbrengen in een Fries kenniscentrum, dat boeren helpt om hun bedrijfsvoering aan te passen en een duurzaam renderend bedrijf op te bouwen. Het kenniscentrum kan boeren ook met elkaar in contact brengen om samen de kringloop sluitend te maken. Daarnaast heeft het kenniscentrum een voorlichtende taak richting de consument. Het kenniscentrum werkt aan draagvlak voor lokaal geproduceerd voedsel, een eerlijke prijs en minder verspilling van voedsel.

Concrete punten en bouwstenen

- + Oprichting van Kenniscentrum Fryske Kringlooplandbouw om kringlooplandbouw te bevorderen.
- + Inzetten op innovaties, bijvoorbeeld voor het sluiten van kringlopen en het tegengaan van bodemdaling, experimenten met akkerranden vol kruiden, strokenteelt, precisielandbouw en robottechnologie.
- + Schaalvergroting in dienst stellen van duurzaamheid en dierenwelzijn.
- + Adequate vergoedingen voor natuur- en landschapsbeheer en weidevogelbeheer met minimale administratieve lasten.
- + Ontwikkelen van een deltaplan om leegstaande en leegkomende boerderijen te herbestemmen, met als doel de leefbaarheid en kwaliteit van de leefomgeving te behouden.
- + Integrale aanpak stikstofproblematiek, voortzetten van de Programmatische Aanpak Stikstof, met als doel vermindering van schadelijke stoffen op het land. Dit effect moet worden gemonitord.

4.2.2 Biodiversiteit

De verscheidenheid van planten en dieren wordt steeds minder, ook in Fryslân. Dit is zorgelijk, want biodiversiteit zorgt voor balans in de natuur. Om de biodiversiteit te verbeteren zetten wij in op een robuust natuurnetwerk en natuurinclusieve landbouw. Dit is niet alleen goed voor de weidevogels, maar ook belangrijk voor onze voedselvoorziening.

Waar kringlooplandbouw zich vooral richt op een gesloten kringloop en een gezonde bodem op het boerenbedrijf, gaat natuurinclusieve landbouw nog een stap verder. Bij natuurinclusieve landbouw gaat het om het behoud en gebruik van natuur en biodiversiteit in en om het bedrijf in een natuurrijk landschap. Hierbij is goede samenwerking tussen boeren, particulieren en natuurorganisaties belangrijk.

Concrete punten en bouwstenen

- + Extra investeren in natuur en waterkwaliteit, voor de toekomst van de schepping en onze kinderen.
- + Hoge prioriteit voor het Deltaplan Biodiversiteit, waarin natuur- en landbouworganisaties samenwerken, onder meer door het tegengaan van de achteruitgang van het aantal insecten.
- + Bijdragen aan een snelle afronding van het Nationaal Natuur Netwerk. Het doel van een kwalitatief goed functionerend Nationaal Natuur Netwerk blijft overeind. Robuuste verbindingzones zijn nodig om natuurgebieden met elkaar te verbinden.
- + Boeren, particulieren en natuurorganisaties worden optimaal gestimuleerd om waar mogelijk samen te werken op het gebied van natuurbeheer en natuurinclusieve landbouw.
- + Hoge prioriteit voor de bestrijding van exoten, omdat invasieve soorten een bedreiging zijn voor de inheemse biodiversiteit en voor miljoenen aan schade veroorzaken.

4.2.3 Bodemdaling

De bodemdaling in Fryslân heeft een aantal oorzaken. Een daarvan is gaswinning. Wij zijn tegen het verder aantasten van de bodem door gaswinning en dus ook tegen nieuwe vergunningen voor gaswinning. Een andere oorzaak voor bodemdaling is de zoutwinning in Noordwest-Fryslân. De ChristenUnie is tegen zoutwinning onder land. Zoutwinning onder zee mag alleen met strikte monitoring van de gevolgen voor mens en natuur. Wij vinden het belangrijk dat mensen terecht kunnen bij een centraal punt waar eventuele schade wordt beoordeeld en afgehandeld.

Een derde belangrijke oorzaak voor bodemdaling is de verlaging van het grondwaterpeil in het veenweidegebied. De afgelopen decennia is het grondwaterpeil hier fors verlaagd. Het gevolg voor het veenweidegebied is dat veen inklinkt, waardoor er veel CO₂ vrijkomt en er veel minder weidevogels en insecten in het gebied voorkomen. Door het grondwaterpeil te verhogen, gaat de CO₂-uitstoot omlaag en kan de natuur zich (deels) herstellen. Voorwaarde is dat dit gebeurt in samenwerking met de boeren in het veenweidegebied. In een goed samenspel tussen boeren en natuur kunnen de beste resultaten worden bereikt.

Wij willen dat er in Fryslân een Innovatiecentrum Veenweide komt, naar het voorbeeld van de al bestaande innovatiecentra in het Groene Hart en Noord-Holland. De combinatie van kennis en praktijkervaring kan tot innovaties leiden.

Concrete punten en bouwstenen

- + Bewustwording dat verhoging van het waterpeil in veel gebieden nodig is om aan de klimaat- en veiligheidsdoelstellingen te voldoen (CO₂-reductie).
- + Vaart maken met de aanleg van onderwaterdrainages in het veenweidegebied.
- + Stimuleren van 'natte teelt'.
- + Ontwikkelen van gebiedsgerichte plannen, in overleg met alle belanghebbenden, om de bodemdaling tegen te gaan en om de bodem weer te laten stijgen, bijvoorbeeld door teelt van veenmos.
- + Oplossen van knelpunten in de waterveiligheid in relatie tot bodemdaling.
- + Oprichten van een Innovatiecentrum Veenweide.

4.2.4 Het Waddengebied

Sinds juni 2009 behoort de Waddenzee tot het UNESCO Werelderfgoed. De Waddenzee is wereldwijd gezien het grootste natuurlijke systeem van zand- en slikplaten en laaggelegen, beschermende eilanden. De variatie aan landschappen maakt de Waddenzee tot een uniek leefgebied voor meer dan 10.000 vaak zeldzame plant- en diersoorten en brengt een uitzonderlijk grote voedselrijkdom voort. Dit maakt de Waddenzee tot een onmisbare tussenstop voor miljoenen vogels tijdens hun trektocht. Het waddengebied is ook enorm in trek bij recreanten en toeristen. Begrijpelijk, want de natuur, ruimte, rust van de eilanden en de plaatsen langs de kust zijn prachtig. De economie van de eilanden drijft voor een groot deel op toerisme en recreatie.

Concrete punten en bouwstenen

- ⊕ In het waddengebied moet een goede balans zijn en blijven tussen ecologie en economie.
- ⊕ Geen gasboringen en voorlopig geen uitbreiding van zoutwinning in of nabij de Waddenzee en op of dicht bij de eilanden.
- ⊕ Een betaalbare, betrouwbare, snelle veerdienst tussen de eilanden en de vaste wal.

4.2.5 Visserij

De aanleg van de vismigratierivier, de peilverhoging en de aanleg van grote windparken in het IJsselmeer hebben gevolgen voor de visstand in het IJsselmeer. Wij willen maatregelen die de visstand in het IJsselmeer versterken of de vissers rondom het IJsselmeer alternatieve inkomstenbronnen verschaffen.